

Minnen från olika tider finns gömda i stadens byggnader, gator och torg. De kan väckas till liv igen genom berättelser, vandringar och möten. Det du håller i din hand är en introduktion till det judiska Göteborgs historia. Här finns en karta med stopp på betydelsefulla platser, och en tidslinje som visar olika epoker.

Välkommen att följa med på vandringen!

Memories of different times are hidden in the city's buildings, streets and squares. They can be brought to life again by stories, by visiting, and by meeting. What you have in your hand is an introduction to the history of the Jewish Gothenburg. Here is a map with stops at significant places, and a time line showing different eras.

You are welcome to join in our rambles!

TIDSLINJE - DET JUDISKA GÖTEBORG

TIMELINE - THE JEWISH GOTHENBURG

Foto: Mosaiska begravningsplatsen, Svingeln. Fotografi: Aron Nerenius, Göteborgs stadsbibliotek. Arkiv

1700-1850

DEN FÖRSTA TIDEN

Många av de första judarna som kom till Göteborg var välutbildade. De startade flera stora företag, bland annat textil- och sockerbruk. De blev en del av Göteborgs borgerliga befolkning, som bosatte sig i villor utanför staden och längs hamngatorna.

Församlingen tog en liberal riktning som den behållit. Den första synagogan var ett trähus på Drottninggatan, som byggdes i slutet på 1700-talet. En judisk begravningsplats anlades på Svingeln, numera "Den Gamla mosaiska begravningsplatsen". Den började användas redan 1793 och var i bruk fram tills 1915.

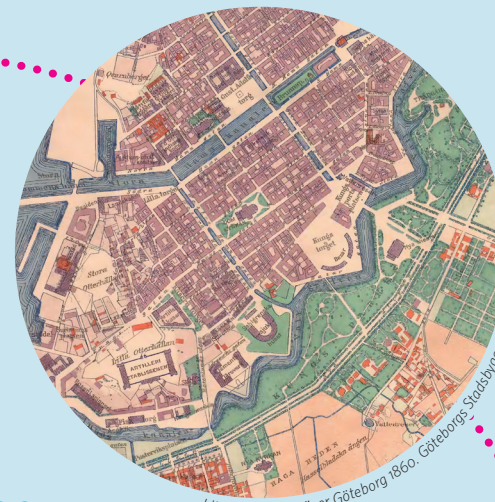
1700-1850

THE EARLY PERIOD

Many of the Jews who came were highly qualified. They started several big companies, including in textiles and sugar. They became a part of Gothenburg's bourgeois population, who lived in houses outside the city and along the city's hamngator (port streets).

The congregation took a liberal direction, which it has maintained. The first synagogue was a wooden house in Drottninggatan, which was built at the end of the 18th century.

A Jewish cemetery was established on Svingeln. It is now known as 'the old Jewish cemetery'. Burials began here as early as 1793 and the cemetery was in use until 1915.

Utsnitt av karta över Göteborg 1860. Göteborgs stadsbibliotek. Arkiv

1850-1880

EN VÄXANDE STAD

På Stora Nygatan växte en betydelsefull plats fram för den judiska befolkningen. Här bosatte sig många och här byggdes också synagogan 1855. Även församlingshem och skola låg här.

Under första halvan av 1800-talet revs befästningsverken runt Göteborg. Då kunde staden växa. Från 1860 bebyggs Vasastaden. Hit flyttade en del välbärgade judiska familjer. Stora donationer efterlämnades av dessa familjer till bland annat Göteborgs högskola och socialomsorgen.

Från 1863 reformerades lagstiftningen, så att judar kunde bli en del av stadsfullmäktige och riksdagen.

1850-1880

A GROWING CITY

An important place for the Jewish population developed along Stora Nygatan. It was here that many settled, and where the synagogue was built in 1855. The congregation's community centre and its school were also placed here.

The fortifications around Gothenburg were demolished during the first half of the 19th century. Gothenburg expanded. Vasastaden began to be built in 1860, and some well-to-do Jewish families moved there. Large donations were bequeathed by these families, to Göteborgs högskola, extensive public art collections and social institutions.

From 1863 the law was changed so that Jews could be appointed to the city council and to the parliament.

1880-1940

NYA GRUPPER, NYA PLATSER

Nya grupper av judiska invandrare kom till Göteborg, bland annat som en följd av de ryska förföljelserna. De var ofta östeuropéer, många var hantverkare eller gårdarihandlare. De var mer ortodoxa än de som redan bodde här.

De nya grupperna bosatte sig i arbetarkvarteren i Haga, Linné och Annedal. Alltså var den segregerade staden Göteborg tydlig även inom den judiska befolkningen.

En ny välbesökt synagoga startades med ortodox inriktning och kontakterna mellan grupperna var till en början små. Men från 1920-talet blev de nya grupperna delaktiga i den äldre församlingen.

Foto: Skansen, Vasakyrkan och valgöven 1874. Foto: Aron Nerenius, Göteborgs stadsbibliotek. Arkiv

1880-1940

NEW GROUPS, NEW PLACES

New groups of Jewish immigrants arrived in Gothenburg. This was a consequence of the pogroms in Russia, among other reasons. They were often Eastern Europeans, and often craftsmen or pedlars. They were more orthodox than the Jews who already lived in the city.

The new groups settled in the working class neighbourhoods of Haga, Linné and Annedal. Thus class segregation in Gothenburg could be seen among the Jewish population as well.

A new synagogue under more orthodox direction opened and became popular. At first contact between the two groups was limited. But from the 1920s the newer groups became part of the older congregation.

ANDRA VÄRLDSKRIGET OCH EFTERKRIGSTIDEN

Under Andra världskrigets Förntelse var det få judar som lyckades eller fick komma till Sverige. Lagstiftningen var restriktiv och gränserna stängda. En del judar från Tyskland och Centraleuropa som kom till Göteborg vid krigsutbrottet fick stanna. Det fanns tillfälliga bostäder för dem på Hotel Royal, och så småningom fick de bostäder i det nybyggda Johanneberg. Det var främst judar från Danmark och Norge som kom till Göteborg, och många flyttade hem när kriget var över. På Vasagatan, där Betlehemskyrkan ligger, ordnades skola för de danska judiska barnen.

När kriget var över kom det många judar till Sverige med de "vita bussarna", och en del kom till Göteborg. De kom från förintelselägren och deras hälsotillstånd var dåligt. Alla överlevde inte, andra reste vidare. Det fanns flera flyktingläger i Göteborg, till exempel i form av trästugor i Skatås.

De som stannade blev en del av samhället på kort tid. Efterfrågan på arbetskraft i staden var stor. Bland annat fick många judiska kvinnor arbete på SKF. 1956 kom en grupp judar från Ungern, under åren kom judar från Ryssland, och 1968 kom en grupp välutbildade judar från Polen som snabbt integrerades.

THE SECOND WORLD WAR AND THE POSTWAR PERIOD

During the Second World War's Holocaust few Jews succeeded in fleeing to Sweden, or were allowed in. Legislation was restrictive, and the borders closed. Some German Jews, and some from Central Europe, arrived in Gothenburg just as the war broke out, and were allowed to stay. Temporary lodgings were arranged for them at the Hotel Royal, among other places, and eventually the families were given homes in newly built Johanneberg. But mainly it was Jews from Denmark or Norway who managed to get to Gothenburg, and many of them moved back when the war was over. In Vasagatan, where Bethlehemskyrkan lies, schooling was organised for the Jewish children from Denmark.

When the war was over many Jews came to Sweden, including by means of the 'White Buses', and some of them came to Gothenburg. They came from the extermination camps, and their state of health was bad. Not all of them survived, while others travelled on elsewhere. There were several refugee camps in Gothenburg, including in wooden huts in Skatås.

Those who stayed quickly became part of the community, and the demand for labour in the city was great. Many Jewish women were employed at SKF, for example. In 1956 a group of Jews arrived from Hungary, and occasionally over the years groups arrived from Russia. In 1968 a group of highly qualified Jews arrived from Poland and quickly became integrated.

Foto: Interiör Neuberghska äldre dödsbarnhemmet, Betlehemskyrkan. Foto: Aron Nerenius, Göteborgs stadsbibliotek. Arkiv

JUDISKA GÖTEBORG IDAG

Efter nästan 150 års aktivitet blev Göteborgs synagoga byggnadsminnen den 2 juli 1999.

Församlingslivet i Göteborg är fortfarande aktivt, och driver idag såväl äldreomsorg som religionsskola och förskola. Det finns också föreningar för de yngre i den judiska församlingen, så som JUGBG, Judisk Ungdom i Göteborg, och JSG, Judisk student i Göteborg.

Föreningarna undervisar bland annat i ledarskap, och om hur man kan utveckla sitt engagemang för den judiska församlingen. Varje år runt nyår ordnas en ungdoms- och studentkonferens som heter SJUF, som med jämna mellanrum tar plats i Göteborg.

JEWISH GOTHENBURG TODAY

After almost 150 years of activity, Gothenburg's synagogue became listed as a historic building on 2 July 1999.

The congregation in Gothenburg remains active, and today runs a retirement home as well as a religious school and a preschool. There are also associations for the younger members of the Jewish community, including JUGBG (Judisk Ungdom i Göteborg) and JSG (Judisk Student i Göteborg).

These associations offer courses in such things as leadership and how to develop one's involvement with the Jewish congregation. The annual Swedish Jewish youth and student conference, SJUF, which takes place around the New Year, is regularly held in Gothenburg.

KÄLLFÖRTECKNING

BIBLIOGRAPHY

Andersson, Bertil, Fritz, Martin & Olsson, Kent, Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling. 1. Från fästningsstad till handelsstad 1619-1820, Nerenius & Santérus, Stockholm, 1996.

Andersson, Bertil, Fritz, Martin & Olsson, Kent, Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling. 2. Från handelsstad till industristad 1820-1920, Nerenius & Santérus, Stockholm, 1996.

Boëthius, Lena & Fredlund, Björn (red.), Konstens Göteborg: nedslag i fyra sekel, Göteborgs konstmuseum, Göteborg, 2002.

Hansson, Einar & Herklint, Ewamarie, Upptäck Vasastaden: stadsvandringar, historia och arkitektur, Göteborgs stadsmuseum, Göteborg, 2014.

Heyman, Eva, Minnen från ett annat Göteborg, Göteborgsposten, 2016-02-22 www.gp.se/nyheter/goteborg/13000574-minnen-fran-ett-annat-goteborg

Korn, Dan, Aron Katz: ett judiskt liv, Warne, Sävedalen, 2005.

Lomfors, Ingrid (red.), Synagogan i Göteborg 150 år, Göteborgs stadsmuseum, Göteborg, 2005.

Lönnroth, Gudrun, Göteborgarnas Haga: En stadsdels historia: fästning: förstad: arbetarebostäder: stad i staden: saneringsobjekt: kulturminne, Gudrun Lönnroth, Göteborg, 2015.

Rydholm, Claes, Göteborgsadresser med betydelse - i stort och i smått: berättelser från dåtid till nutid, Trafik-Nostalgiska Förlaget, Stockholm, 2015.

Sjögren, Karin, Judar i det svenska folkhemmet - Minne och identitet i judisk krönika 1948-1958. Stockholm, 2001.

Göteborgs mosaiska församling 1780-1980., Församl., Göteborg, 1980.

100 utmärkta hus i Göteborg., Göteborgs stadsmuseum i samarbete med Göteborgs-posten, Göteborg, 2001.

Oppublicerat material från Tom Shulevitz, Judiska församlingen, Göteborg.

Intervju med Tom Shulevitz, Judiska församlingen, Göteborg.

WALK WITH ME

DET JUDISKA GÖTEBORG - STADSVANDRING PÅ SVENSKA OCH ENGELSKA

THE JEWISH GOTHENBURG - WALKING TOUR OF THE CITY IN SWEDISH AND ENGLISH

SVENSKA / ENGLISH

HÄNG MED PÅ STADSVANDRING I DET JUDISKA GÖTEBORG!

Det Göteborg som vi ser idag, hade inte varit samma stad utan den judiska befolkningen. Sedan 1700-talet har gruppen varit en del av stadens utveckling och berättelse. Historien sträcker sig ända tillbaka till 1702, då de första beläggen för judar på plats i Göteborg finns. 1779 kom de första judarna som fick tillstånd att bo i Göteborgsområdet, då de genom kungligt beslut fyra år tidigare kunde bosätta sig på Marstrand. Tre decennier senare hade de flesta lämnat Marstrand för Göteborg. Många var storstadsbor sedan innan och det var därför naturligt att söka sig till staden. Efter denna första period följer olika utvecklingsfaser. Dessa sammanfattar vi i tidslinjen på baksidan av foldern.

I stadens miljöer finns spår av de olika tiderna. Därför vill vi genom en stadsvandring ge en introduktion till det judiska Göteborgs rika historia, från den första tiden fram till idag.

COME ALONG ON OUR WALKABOUT IN THE JEWISH GOTHENBURG!

The Gothenburg we see today would not be the same city without the Jewish population. Jews have been an important part of the city's development and narrative since the 18th century. The history of the Jewish Gothenburg goes back as far as 1702, which the earliest evidence of Jews living in Gothenburg dates to. The first Jews to get permission to live in the Gothenburg area came in 1779, after having received a royal permit four years earlier to settle in Marstrand. Three decades later, most of them had left Marstrand for Gothenburg. Many of them had lived in cities earlier, and so it was natural for them to make for the city. After this first period, different phases of development followed. They are summarized on the back of this leaflet.

The urban environments carry traces from the different phases. That is why we in the form of an urban walk want to give an introduction to the rich history of the Jewish Gothenburg, from the first phase until today.

1. PALACEHUSET/BRUNNSPARKEN

Palacehuset (Palace House), also known as Sockerbruket (the sugar works) and Fürstenbergska palatset (the Fürstenberg palace), was completed in 1751. Originally the house consisted of a main building, facing Södra Hamngatan, and two wings. The façade was then on Norra Hamngatan, but since 1861, when the canal was filled in, the building faces Södra Hamngatan.

1

In 1841 the building was bought by the Magnus family, who converted it into a four-family house. Göthilda Magnus took over in 1879 and moved in with her husband, Pontus Fürstenberg. The house was turned into a private palace, and in order to house their art collection an extra storey was added, becoming known as the Fürstenberg Gallery. The progressive couple was the first in Gothenburg to have electric ceiling lamps and a private telephone. After their deaths the entire art collection was bequeathed to Gothenburg municipality. It can be seen today at the Gothenburg Museum of Art.

1. PALACEHUSET/BRUNNSPARKEN

Palacehuset, även kallat Sockerbruket och Fürstenbergska palatset, stod färdigt 1751. Ursprungligen bestod huset av en central byggnad mot Södra Hamngatan och två flyglar. Framsidan var då mot Norra Hamngatan men sedan kanalen fyllts igen 1861 så vetter byggnaden mot Södra Hamngatan.

1841 köpte familjen Magnus byggnaden och byggde om det till en fyrfamiljsvilla. Göthilda Magnus tog över 1879 och flyttade in med maken Pontus Fürstenberg. Huset blev ett familjepalatset och för att rymma deras konstsamling byggdes det till ytterligare en våning, kallad det Fürstenbergska galleriet. Det framåtsträvande paret var först i staden med elektriska taklampor och privattelefon. Efter deras död testamenterades hela deras konstsamling till Göteborgs kommun. Den ses idag på Göteborgs konstmuseum.

2

2. STORA NYGATAN

This is an important place for the city's Jews. The synagogue and community centre have existed in this location since the mid-19th century. A number of Jewish families settled here. Among them was the Abrahamson family, to which both August Abrahamson, the founder of Nääs Crafts College, and the author, Sophie Elkan, belonged. Elkan's most famous work is a series of historical short stories which were very well received.

Stora Nygatan, 1899. Illustrationer: Carl Gustaf Bergström, Ludvig Wessman, Göthilda Magnus.

2. STORA NYGATAN

Detta är en viktig plats för judarna i staden. Här finns både synagoga och församlingshem sedan mitten på 1800-talet. Flera judiska familjer bosatte sig här och byggde bostadshus. Bland annat familjen Abrahamson, dit både Nääs slöjdskolas grundare August Abrahamson och författaren Sophie Elkan hörde. Elkans mest kända verk är en rad historiska noveller som i sin samtid fick ett mycket gott mottagande.

3. THE SYNAGOGUE

Music has always been important in the synagogue. In 1877 Abraham Baer published an epoch-making collection of music for the Jewish divine service. Composer and conductor Joseph Czapek served as the congregation's organist between 1855 and 1909. Bedřich Smetana, the Czech musician, conductor and composer, was the conductor of the Gothenburg harmonic society. It is said that Smetana wrote one of his greatest works, Moldau, here in Stora Nygatan, when he lived here. Many Jewish donations have been made to musical culture in Gothenburg, including towards the creation of the Gothenburg Symphony Orchestra.

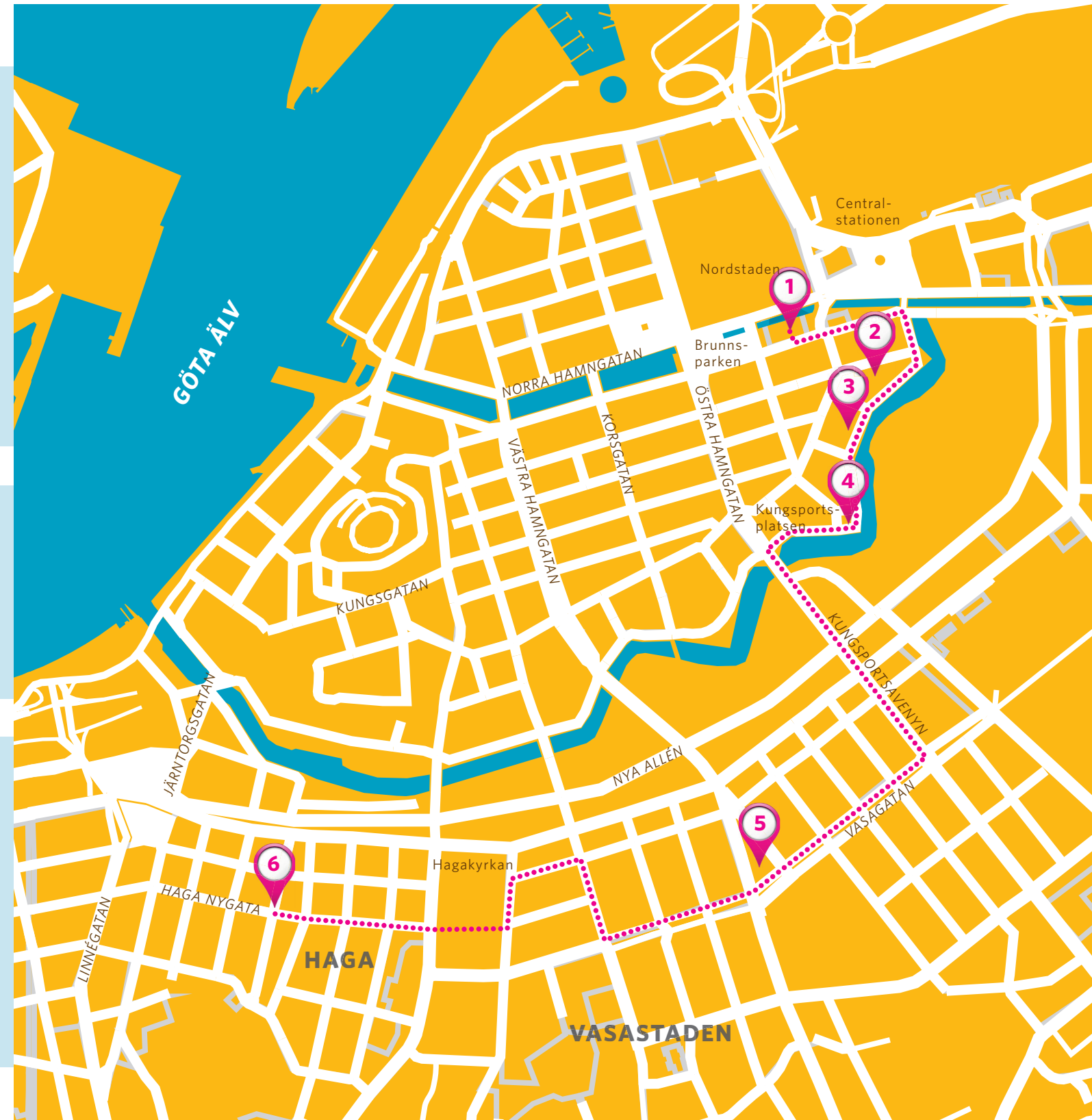

3

Göteborgs synagoga, interör 1901. Fotograf: Anton Lindqvist. Göteborgs stadsmuseum.

3. SYNAGOGAN

I synagogan har det musikaliska livet alltid varit betydelsefullt. Abraham Baer utgav 1877 en epokgörande samling av musik för den judiska gudstjänsten. Tonsättaren och dirigenten Joseph Czapek tjänstgjorde som församlingens organist 1855-1909. Den tjeckiske musikern, dirigenten och tonsättaren Bedřich Smetana var dirigent för harmoniska sällskapet i Göteborg. Det sägs att Smetana tonsatte ett av sina största verk, Moldau, här på Stora Nygatan då han bodde här. Många judiska donationer har lämnats till musiklivet i Göteborg, bland annat till skapandet av Göteborgs symfoniorkester.

4. BASTIONSPLATSEN

There is a memorial here to the victims of the Holocaust, "Mörker, väx morgondag" by Kent Karlsson. The initiative was taken by the Jewish congregation, and the City of Gothenburg had it erected in 2009. It is a reminder of the Holocaust, but also that it is possible to get through great difficulties and create a new life. A light shines from the top of the monument throughout the day and night, and the rails are illuminated from below. Children's shoes are placed next to it.

4

4. BASTIONSPLATSEN

There is a memorial here to the victims of the Holocaust, "Mörker, väx morgondag" by Kent Karlsson. The initiative was taken by the Jewish congregation, and the City of Gothenburg had it erected in 2009. It is a reminder of the Holocaust, but also that it is possible to get through great difficulties and create a new life. A light shines from the top of the monument throughout the day and night, and the rails are illuminated from below. Children's shoes are placed next to it.

Foto: Del av minnesmärket "Mörker, väx morgondag" av Kent Karlsson. Foto: Kent Karlsson. Foto: Kent Karlsson.

5. VASASTADEN

Vasastaden växte fram under 1800-talets andra hälft när staden behövde utvidgas. Här bosatte sig många av de etablerade judiska familjerna. De efterlämnade många gånger betydande donationer. En av dessa var Amalia Hertz. Stiftelsen i hennes namn har ombesörjt med lägenheter på Storgatan till mindre bemedlade kvinnor. Byggnaden som uppfördes står kvar och används än idag som bostäder åt behövande kvinnor. Men den används även som ortodox bönesal för en judisk församling. Andra betydande donationer var familjen Heymans till Stadsbiblioteket, som sedan blev universitetsbiblioteket, och familjen Magnus till Göteborgs högskola. Utan donationer som dessa hade Göteborg varit en annan stad än den är idag.

5. VASASTADEN

Vasastaden was developed in the second half of the 19th century, when the city needed to grow. This is where many of the established Jewish families came to settle. In many cases they left significant donations. One of those who did was Amalia Hertz. The foundation that bears her name has provided flats in Storgatan to women of lesser means. The building is still there, and used in the same way. But it is also used as an Orthodox place of prayer for a Jewish congregation. Other significant donations include that of the Heyman family to the City Library, which later became the university library, and the Magnus family's donation to Göteborgs Högskola. Without donations such as these, Gothenburg would have been a very different city.

5

Vasastaden, 1921. Fotograf: okänd. Göteborgs stadsmuseum.

6. HAGA

I Haga, Linnéstaden och Annedal bosatte sig många fattiga judar från östra Europa. De satte sin prägel på livet på stadsdelarnas gator och gårdar. Många som kom var hantverkare och snickare. Några av dem var med och byggde Hagakyrkan. Den ortodoxa synagogan som de nya grupperna skapade har funnits på flera ställen i kvarteren; Bergsgatan, Kaponjargatan, Andra Långgatan och Olivedal. Det berättas att man på Linnégatan på lördagseftermiddagarna efter gudstjänstens slut, kunde höra mer jiddisch än svenska under det tidiga 1900-talet.

6

6. HAGA

Many poorer Jews from Eastern Europe settled in Haga, Linnéstaden and Annedal. They contributed to the character of the streets and courtyards. Many were craftsmen and carpenters. Some took part in the construction of Haga Church. The Orthodox synagogue that was created by these new groups has been located in many places: Bergsgatan, Kaponjargatan, Andra Långgatan and Olivedal. The story goes that in Linnégatan in the early 20th century, on a Saturday afternoon after the Sabbath prayers, you could hear more Yiddish than Swedish being spoken.

GÖTEBORG BERÄTTAR

Göteborg fyller 400 år. 400 år av mångkultur och influenser från hela världen. Inför jubileet frågade staden om göteborgarnas idéer. Många ville då lyfta fram stadens historia och berättelserna om Göteborg. Med detta som utgångspunkt startade projektet Göteborg berättar.

I projektet vill vi dela kunskap och berättelser med varandra om den plats vi bor på. *Walk with me* är en del av detta projekt. Denna stadsvandring är därför en del av en serie stadsvandringar som kommer att lyfta fram olika perspektiv på Göteborg under åren som kommer.

Stadsvandringen *Det judiska Göteborg* är den första vi tagit fram om de nationella minoriteternas Göteborg.

För att läsa mer om Göteborgs jubileum: www.goteborg2021.com
Göteborgs stadsmuseum: www.goteborgsstadsmuseum.se
Stadsvandringen är framtagen i samarbete med Judiska Församlingen i Göteborg: www.judiskaforsamlingen.se

STORIES OF GOTHENBURG

Gothenburg is approaching its 400 anniversary. 400 years of multicultural and influences from all over the world. Prior to the jubilee the city asked for ideas from Gothenburgers. Many people wanted to present the city's history and stories of Gothenburg. This was the starting point for the project Stories of Gothenburg.

The aim of the project is to share with one another knowledge and stories about the place where we live. *Walk with me* is a part of this. This walk through the city is therefore one of a series of city walks that will present Gothenburg from different perspectives during the years ahead.

The city walk *The Jewish Gothenburg* is the first of a series of walks that will present the city from the perspective of the national minorities.

To read more about Gothenburg's Jubilee: www.goteborg2021.com
Gothenburg City Museum: www.goteborgsstadsmuseum.se
This city walk is developed with the Jewish Community in Gothenburg: www.judiskaforsamlingen.se